

Національна академія наук України
Інститут економіки

Савчук Юрій Степанович

УДК 330.34

**Зовнішньоекономічна діяльність
агропромислового комплексу та механізм її
захисту від світових кризових шоків**

Спеціальність 08.07.02 — Економіка сільського
господарства і АПК

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Київ - 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Білоцерківському державному аграрному університеті Міністерства аграрної політики України

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор **Кандиба Андрій Миколайович**,
Українська академія аграрних наук,
начальник прес-центру з питань
науково-дослідної роботи

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік Української академії
аграрних наук
Юрчишин Володимир Васильович,
Інститут аграрної економіки УААН, завідуючий
відділом аграрної та соціальної політики

кандидат економічних наук
Діброва Лариса Василівна,
Інститут економічного прогнозування
НАН України,
науковий співробітник відділу розвитку
зовнішньоекономічної діяльності

Провідна установа: Національний аграрний університет (кафедра світового сільського господарства і зовнішньоекономічної діяльності), м.Київ.

Захист відбудеться 3 жовтня 2000 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.150.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук в Інституті економіки НАН України за адресою: 01011, м.Київ-11, вул.Панаса Мирного, 26.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту економіки НАН України.

Автореферат розісланий 1 вересня 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Стешенко В.С.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Україна як суверенна держава нагромадила певний досвід у формуванні механізму ринкової економіки та застосуванні системи заходів щодо деякого стримування кризових процесів, які набули затяжного і всеосяжного характеру. Додатково до існуючої кризи Україна і її АПК, як і вся світова економіка, в кінці 1998 р. зазнали негативного впливу так званого світового кризового шоку, який мав принципово інший прояв ніж звичайна економічна криза і тому із блискавичною швидкістю дестабілізував і продовжує дестабілізувати і нині сільське господарство і харчову промисловість в цілому і зовнішньоекономічну діяльність АПК зокрема.

Донедавна захист АПК, хоч і не завжди ефективно, але все ж таки забезпечувався урядом України. Зараз ситуація змінилась, і всі питання, включаючи і міжнародні аспекти, пов'язані із зовнішньоекономічною діяльністю, підприємствам доводиться вирішувати практично самостійно. Все це загострює актуальність дослідження світових кризових шоків і розробки дійового механізму захисту зовнішньоекономічної діяльності від їх негативних наслідків.

Охарактеризовані вище вимоги до регулювання зовнішньоекономічної діяльності не дозволяють механічно застосовувати розробки минулих років, оскільки це призводить до подальшого руйнування експортного потенціалу.

Зарубіжні дослідники працюють над розв'язанням проблеми світових кризових шоків ще з середини 80-х років, що дало їм можливість розробити деякі методологічні інструменти протидії розвитку негативних процесів і явищ у зовнішньоекономічній діяльності. Проте стосовно АПК така проблема значною мірою залишається поки що предметом дискусій, які відрізняються неоднорідністю суджень, а нерідко відзначаються і необгрунтованою полярністю. Методологічні і методичні питання побудови механізму захисту зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК від світових кризових шоків розроблені недостатньо. Це гальмує розвиток експортно-імпорتنних операцій, знижує ефективність зазначеної діяльності і, зрештою, вказує на актуальності теми даного дослідження.

Отже, актуальність теми дослідження обумовлена, з одного боку, загальним незадовільним станом функціонування зовнішньоекономічної діяльності і, з другого, — необхідністю побудови більш досконалого, якісно нового механізму її захисту від негативного впливу світових кризових шоків, що мають надзвичайно гострий руйнівний характер і не можуть бути приборкані за допомогою традиційних важелів-регуляторів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом науково-дослідної роботи з проблеми “Перспективи інтеграції агропромислового комплексу України в міжнародний аграрний ринок”, яка досліджується в Білоцерківському державному аграрному університеті на замовлення Міністерства аграрної політики України (№ держреєстрації 0196U007680). Щодо згаданої дослідної роботи, то науковий доробок автора в даному випадку виявився досить плідним, оскільки завдяки йому було враховано, що світові кризові шоки здатні за ланцюговим принципом із досить високою швидкістю перекочувувати від однієї до іншої країни. Запропоновані фактори-регулятори на методичному рівні вирішують таке питання як зниження рівня руйнування зовнішньоекономічної діяльності під впливом світових кризових шоків у випадку їх повторення. Автор визначив шляхи і можливості інтеграції АПК України в міжнародну аграрну сферу під кутом зору збалансованості внутрішнього і зовнішнього ринків, що сприяє стабілізації розвитку експортно-імпортного потенціалу.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є визначення сучасного змісту і стану зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу та механізму її захисту

від світових кризових шоків з урахуванням досвіду країн світу та тих трансформаційних зрушень, що відбуваються в сільському господарстві та харчовій промисловості, а також розробка теоретичних засад і практичних рекомендацій з метою створення і ефективного використання організаційних, економічних, фінансових та правових важелів в інтересах пом'якшення дестабілізаційного впливу світових кризових шоків на внутрішній і зовнішній ринки АПК. Досягнення цієї мети зумовило необхідність вирішення такого кола завдань:

* визначити основні організаційні, економічні, курсоутворюючі, інфляційні, ціноутворюючі та митно-тарифні важелі, за допомогою яких можна створити на макро- і мікрорівнях досконалий механізм захисту зовнішньоекономічної діяльності від руйнування та занепаду;

* опрацювати з використанням прогресивного зарубіжного досвіду методичні аспекти взаємовпливу матеріальних, вартісних та інших чинників зовнішньоекономічної діяльності з метою обґрунтування науково-методичних засад та практичних рекомендацій стосовно подолання негативних наслідків світових кризових шоків під час здійснення експортно-імпортних операцій;

* обґрунтувати методика формування сучасного торговельного режиму для сільського господарства та харчової промисловості, враховуючи, що економіка України в даний час інтегрується до світового ринку ще повільними темпами;

* дослідити зовнішньоекономічну діяльність як сферу, що зазнає суттєвого впливу зовнішніх чинників, і, водночас, як систему, параметри котрої формуються переважно під дією внутрішніх факторів, що досі недостатньо досліджено науковцями;

* з'ясувати обґрунтованість науково-методичного розподілу світових кризових шоків на ізоморфні, що характеризуються однаковим набором вхідних і вихідних характеристик та однаковою реакцією на зовнішні чинники, і гомоморфні, що утворюються з якої-небудь вихідної системи шляхом трансформації;

* розробити методи регулювання зовнішньоекономічної діяльності з метою посилення її позитивного впливу на хід реформування сільського господарства та харчової промисловості, удосконалення ринкової інфраструктури, а також створення умов для підвищення заінтересованості як держави, так і товаровиробників у подоланні наслідків світових кризових шоків;

* дослідити зовнішньоекономічну діяльність з точки зору обмеження негативного впливу світових кризових шоків на ринок нафтопродуктів, імпортової техніки та іноземних інвестицій.

Об'єкт дослідження — таке нетипове явище як надзвичайно глибока і багатовекторна дестабілізація експортно-імпортних операцій, що виникла під впливом світового кризового шоку, який в прямому розумінні “вибухнув” наприкінці 1998 року, і передусім, через недосконалість механізму захисту зовнішньоекономічної діяльності від згаданого шоку, супроводжувався тоді і продовжує супроводжуватись і нині досить відчутними збитками відносно відтворення обсягів експорту й імпорту товарів, девальвацією національної валюти, знеціненням іноземної валюти, завищенням обсягів вилучення у суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності іноземної валюти через систему міжбанківського валютного ринку, імпортом техніки без урахування негативних тенденцій щодо ціноутворення на світовому ринку, функціонуванням ринків зерна і пально-мастильних матеріалів у безальтернативному режимі, що гальмує розвиток внутрішнього і зовнішнього ринків.

Предметом дослідження є сукупність експортних, імпортних, курсо- і ціноутворюючих, котирувально-облігаційних, митно-тарифних, інфляційно-спонукальних і

правових відносин і причинно-наслідкових зв'язків, що формують структурно-економічні складові механізму захисту зовнішньоекономічної діяльності сільського господарства та харчової промисловості від світових кризових шоків взагалі і зокрема від недоброросовісної конкуренції, дискримінації, екстремізму, необґрунтованого переміщення фінансових ресурсів за межі країни, штучного руйнування внутрішнього і зовнішнього ринків. Предметом дослідження є також побудова сучасного механізму захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків на відміну від існуючого механізму, який базується на застарілому підґрунті і на методичних розробках лише минулого періоду.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої в роботі мети використані методи: монографічний відносно усього обсягу дослідження; логічного та історичного підходу при з'ясуванні питання щодо генетично-еволюційної трансформації наукових думок з проблем шокового загострення суперечностей у світовій економіці; поєднання кількісного і якісного аналізу стосовно регулювання зовнішньоекономічної діяльності сільського господарства та харчової промисловості в період світових кризових шоків; експерименту при з'ясуванні питання відтворення обсягів експорту й імпорту товарів, девальвації національної та знецінення іноземної валюти; розрахунково-конструктивний стосовно визначення завищеного розміру вилучення у суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності іноземної валюти через систему міжбанківського валютного ринку; економіко-статистичний щодо функціонування ринків імпортої техніки, зерна та пально-мастильних матеріалів. Крім того в роботі широкопланово використані методи групування і графічний.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є науковою роботою, в якій всебічно досліджено і започатковано методичні засади створення та функціонування системи захисту зовнішньоекономічної діяльності від такого стохастичного явища в економіці останньої третини ХХ ст. як світові кризові шоки. Характерною особливістю дослідження є побудова механізму захисту в рамках такої системи, якій притаманні цілісність, нетотожність властивостей системи і суми властивостей окремих елементів, взаємозалежність структури і функцій, прояв властивостей лише у процесі взаємодії елементів.

Нові підходи, запропоновані здобувачем особисто, полягають в наступному:

* розроблено більш досконалий теоретичний підхід до визначення сутності категорій “шок”, “захист”, “функція”, “механізм”, “принципи” та визначення їх конкретного місця в системі сучасних експортно-імпортних відносин з огляду збереження зовнішньоекономічного потенціалу в багатоваріантних екстремальних умовах на противагу поширеним в даний час трактовкам згаданих вище категорій, що орієнтовані лише на повільний вихід з гострої кризової ситуації, але не на своєчасне застереження останньої;

* на теоретичному і практичному рівнях вперше зафіксовано стійку закономірність, яка полягає в тому, що підприємства АПК у процесі відшкодування отриманих від іноземних партнерів так званих “розірваних товарних кредитів” в значних обсягах втрачають національну валюту. Щоб протидіяти згаданій закономірності запропоновано створення “резервного фонду захисту імпорту стратегічних товарів”, що на противагу існуючим незрілим і застарілим підходам до функціонування зовнішньоекономічної діяльності сприятиме ефективному регулюванню експортно-імпортних операцій на зразок підходів тих країн світу, які зуміли за короткий час подолати негативні наслідки світового кризового шоку у 1998 р. і особливо в 1999-2000 роках;

* вперше розроблено чітку систему виявлення якісної визначеності валютообмінних операцій і на підставі цього рекомендовано здійснювати обмін іноземної валюти на національну в бонному режимі (тобто режимі боргового зобов'язання), що на відміну від

існуючих методичних підходів дозволить гарантувати високий рівень стабільності валютного ринку та зберегти джерела інвестування зовнішньоекономічної діяльності;

* дістав подальшого розкриття зміст причинно-наслідкових зв'язків між верхніми межами обов'язкового продажу валютних надходжень підприємствами АПК на міжбанківському валютному ринку за умови застосування сходинкових валютних коридорів й інтересами суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності в плані зростання рівня захисту експортно-імпортних операцій від проявів світових кризових шоків;

* розроблено якісно нову організаційно-економічну систему захисту ринків зерна, нафтопродуктів, імпорتنих пально-мастильних матеріалів, техніки, іноземних інвестицій та фінансів від руйнування під впливом світових кризових шоків з урахуванням вимог і втрат, що можуть бути наслідком недосконалості важелів регулювання режиму зовнішньоекономічної діяльності.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження мають як теоретичне, так і прикладне значення. Вони характеризуються достатнім ступенем готовності щодо використання, оскільки відтворюють реальну ситуацію в зовнішньоекономічній діяльності і всебічно висвітлені в публікаціях. Застосування результатів дослідження вирішує питання захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків і сприяє стабілізації внутрішнього і зовнішнього ринків АПК, що було досить проблематичним у минулі роки. Реалізація одержаних результатів дослідження здійснена Департаментом міжнародної інтеграції, інвестиційної політики та розвитку аграрного бізнесу Мінагрополітики України при підготовці проектів Законів України та інших матеріалів, що стосуються формування зовнішньоекономічної політики (лист від 13 червня 2000 р. №23-2/122), факультетом менеджменту Харківського державного технічного університету сільського господарства при розробці навчальних планів та підготовці студентів (лист від 9 червня 2000 р. №17/АК).

Особистий внесок здобувача. В наукових роботах, опублікованих у співавторстві, автором особисто обгрунтовані принципи подолання світових кризових шоків в зовнішньоекономічній діяльності та досліджено питання управління інфляційними процесами.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження з питання захисту зовнішньоекономічної діяльності апробовані на кафедрі зовнішньоекономічних зв'язків та організації сільськогосподарського виробництва Білоцерківського державного аграрного університету при підготовці проектів законодавчих актів і методичних розробок, а також на міжнародному симпозіумі “Проблеми реформування і тенденції розвитку сільського господарства України та держав Центральної та Східної Європи” (за сприяння і з ініціативи американської корпорації щодо розвитку фермерського руху — VOCA) (м. Біла Церква, 1994 р.), міжнародній науково-практичній конференції “Актуальні проблеми реформування агропромислового комплексу в Україні” (м. Київ, 1996 р.); всеукраїнських науково-практичних конференціях “Інформаційні ресурси та їх використання в агропромисловому виробництві України” (м. Київ, 1998 р.) та “Розвиток економічних відносин в реформованих господарствах” (м. Київ, 2000 р.).

Структура роботи

Вступ.

Розділ 1. Теоретичні питання дослідження світових кризових шоків та їх наслідків для розвитку зовнішньоекономічної діяльності АПК. 1.1. Аналіз викладеної в літературі генетично-еволюційної трансформації наукових думок з питання шокowego загострення суперечностей у світовій економіці. Напрями дослідження. 1.2. Поняття, принципи та

механізм світових кризових шоків. 1.3. Загальна методика дослідження та удосконалення механізму захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків. Основні методи дослідження. Висновки до розділу I.

Розділ 2. Шокова фінансова криза 1998-1999 рр. у країнах світу та висновки щодо побудови механізму захисту від неї зовнішньоекономічної діяльності АПК України. 2.1. Сучасні аспекти макроекономічної нестабільності: структура та акселерація. 2.2. Зовнішньоекономічна діяльність сільського господарства у світлі світових кризових шоків. Основні вимоги до побудови механізму регулювання. 2.3. Зовнішньоекономічна діяльність харчової промисловості в період світових кризових шоків. Пошук нових типів механізмів регулювання. Висновки до розділу 2.

Розділ 3. Механізм збереження та примноження експортно-імпортного потенціалу агропромислового комплексу в період світових кризових шоків. 3.1. Трансформація світового ринку нафтопродуктів під впливом світових кризових шоків: наслідки і механізм регулювання. 3.2. Обмеження негативного впливу світових кризових шоків на ринок імпортової техніки: механізм ціноутворення та інфляція. 3.3. Іноземні інвестиції в умовах світових кризових шоків: збереження та залучення. Висновки до розділу 3.

Висновки

Список використаної літератури

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У першому розділі — “Теоретичні питання дослідження світових кризових шоків та їх наслідків для розвитку зовнішньоекономічної діяльності АПК” — на основі аналізу виявлено, що в процесі розвитку світової економіки суттєво посилюлися тенденції нестабільності, загострилися суперечності у системі міжнародної торгівлі.

В 1998 р. на 53-й сесії Генеральної Асамблеї ООН Генеральний секретар цієї організації Кофі Аннан у своїй промові зауважив, що період, коли “сімка” провідних держав могла впевнено регулювати економічні процеси у світі, минув, що “глобалізація економіки” не лише сприяла розвитку зовнішньоекономічної діяльності, але і розширила можливості фінансових спекулянтів відносно штучного створення світових кризових шоків і використання їх для власного збагачення. Світові кризові шоки постійно вирують на просторах країн світу. Західні країни за останні роки зазнали понад 500 серйозних девальвацій національних валют. Світові кризові шоки за принципом пружини досить швидко розкручуються в просторі і за своїм механізмом суттєво відрізняються від звичайних економічних криз. Світові кризові шоки мають властивість руйнувати економіку тієї чи іншої країни за короткий період часу.

Проблемою захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків стурбовані політики і вчені багатьох країн світу. Вона є складовою ланкою програми ООН — “Порядок денний на XXI століття”. На зразок того, як цінова вартість А.Сміта покладена в основу економічної теорії, так і започатковані вперше відомим у світі вченим П.Х.Ліндертом постулати з питань змісту класичних світових кризових шоків віддзеркалюють основні специфічні ознаки методології дослідження згаданої наукової проблеми. Вирішення завдання щодо захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків має здійснюватися на надійному науковому фундаменті, з використанням принципово нового і ефективного механізму, відмінного від існуючого. Вибух світового кризового шоку 1998 р. багато в чому став можливим завдяки широкому використанню електронних технологій зв’язку: електронної брокерської системи і електронної ділінгової системи “Рейтер-2000”.

Наприкінці 1999 року колишній директор-розпорядник Міжнародного валютного фонду Мішель Камдесю повідомив, що світовий кризовий “шок-98” минув. Але він не наважився заявити, що “рецидив” відсутній і що можна сподіватися на безпечне майбутнє. Переконливим свідченням цього стали події квітня 2000 р., коли відчутно похитнулася стабільність міжнародного фондового ринку. Це теж підтверджує, що суперечності у міжнародних відносинах не лише спостерігалися в минулому, але зберігаються і зараз.

Під впливом світового кризового “шоку-98” в Україні, поряд із факторами внутрішньої економічної кризи, додатково розширилась дестабілізація виробничого і зовнішньоекономічного потенціалу АПК. Це в основному обумовлено тим, що існує досить вагома невідповідність між вимогами часу і діючим зараз механізмом регулювання зовнішньоекономічної діяльності.

Світові кризові шоки негативно впливають на розвиток виробничого і зовнішньоекономічного потенціалів через механізм курсо- і ціноутворення та інші аналогічні дестабілізаційні та протекціоністські фактори, в тому числі через спекулятивні операції на світових фондових біржах. Водночас чимало країн світу продемонстрували не лише значні і стали темпи розвитку виробництва і зовнішнього ринку, а й уміння оперативно нейтралізувати негативні явища у випадку їх виникнення, тобто здатність створювати безпечне, або безкризове середовище для здійснення власної зовнішньоекономічної діяльності.

Для побудови механізму захисту зовнішньоекономічної діяльності від світового кризового шоку і оцінки негативного впливу останнього на експорт й імпорт товарів у 1999-2000 роках важливе значення має визначення на науково-методичному і практичному рівнях поняття “світовий кризовий шок”, а саме — найбільш суттєвих ознак шоку. Шок — це переважно штучно або необачно створений стан глибокої деформації та розбалансування міжнародних фінансових відносин, у якому опиняються суб’єкти зовнішньоекономічної діяльності. Шокові процеси розвиваються прискореними темпами і здатні за короткий строк дестабілізувати функціонування експортно-імпоротної системи, а також таких її підсистем як валютні операції, формування кредитних ресурсів, залучення та збереження іноземних інвестицій, ціноутворення на світовому ринку, придбання імпоротної техніки та ресурсів. Для шоку, як правило, властива непередбачувана зміна характеру щодо руйнування зовнішньоекономічної діяльності, і тому його практично неможливо призупинити за допомогою традиційних методів регулювання експортно-імпорتنих операцій.

Щодо поняття “захист”, то він являє собою систему організаційних, економічних, фінансових та інших чинників, що спрямовують зовнішньоекономічну діяльність у таку своєрідну точку координат, коли з’являється можливість найбільш ефективно протидіяти прояву тих процесів і явищ, що здатні зруйнувати виробничий та експортно-імпорتنий потенціал.

Всебічне з’ясування понять, принципів, механізму та їх ролі в захисті зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків закладає підґрунтя для подальшого більш детального дослідження конкретних економічних проблем як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Вплив світових кризових шоків на зовнішньоекономічну діяльність агропромислового комплексу проявляється переважно у зменшенні обсягів експорту та імпорту товарів, зменшенні обсягів зовнішньоторговельного обороту, зростанні від’ємного значення зовнішньоторговельного балансу, розбалансуванні зв’язків між партнерами по зовнішньоекономічній діяльності з різних країн, зниженні платоспроможності по

експортно-імпортних операціях, руйнуванні грошово-кредитних зв'язків, зростанні норми позикового відсотку.

При опрацюванні методологічних аспектів послаблення та подолання світових кризових шоків і захисту від них зовнішньоекономічної діяльності АПК важливо, в першу чергу, зосередити увагу на дослідженні тих проблем, вирішення яких здатне найбільш суттєво гальмувати негативні явища. До таких належать: уникнення енергетичної кризи, яка може бути обумовлена призупиненням або різким обмеженням імпорту енергоносіїв, і розширення вітчизняної мінеральної сировинної бази, особливо таких ресурсів, котрі АПК змушений імпортувати; усунення односторонньої залежності від ринків збуту у країнах СНД; запобігання можливому застосуванню дискримінаційних міжнародних економічних санкцій проти України або проти країн, з якими Україна має товарообмін у значних обсягах; усунення занадто великої відкритості економіки України в умовах кризової стагнації виробництва.

У другому розділі — “Шокова фінансова криза 1998-1999 рр. у країнах світу та висновки щодо побудови механізму захисту від неї зовнішньоекономічної діяльності АПК України” проаналізована макроекономічна нестабільність під впливом кризових шоків та проблеми захисту зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських виробників від цих шоків. Сільське господарство України в 1998 році порівняно з 1997 р. зменшило обсяги експорту товарів майже на 6%. В 1998 р. сільське господарство експортувало товарів на суму 1,0 млрд. дол. США, що на 66,1 млн. дол. США менше, ніж у 1997 р., але на 328 млн. дол. США більше, ніж у 1995 р. У 1998 р. порівняно з 1996 р. обсяги експорту склали лише 63,6%, що свідчить про кризовий шок у зовнішньоекономічній діяльності, про вкрай незадовільне розв'язання цього питання на рівні уряду України, міністерств та відомств, що мають бути причетними до подолання цієї негативної тенденції. Питома вага експорту товарів сільського господарства в загальних обсягах експорту в 1998 р. становила 8,2% проти 11% у 1996 р.; частка експорту продукції сільського господарства в загальних обсягах експорту. Щодо експорту товарів у 1999 р., то тут позитивні зрушення не були відчутними. В 1997 р. темпи імпорту продукції сільського господарства випереджали темпи імпорту в цілому по АПК на 4,0 проценто-пункти.

Розв'язання проблеми захисту зовнішньоекономічної діяльності у сільському господарстві від світових кризових шоків має декілька аспектів.

Перше. Нерідко терміном “світовий кризовий шок” визначають багато процесів: високу інфляцію, фінансову нестабільність, неплатежі, відсутність фінансування зовнішньоекономічної діяльності, дефіцит держбюджету. Все це, безумовно, так. Але головне — це скорочення обсягів експорту товарів. Тому в ситуації кризового шоку важливо забезпечити зростання обсягів експорту товарів. При успішному розв'язанні цієї проблеми нормалізуються і всі інші системи внутрішнього і зовнішнього ринків. З метою активізації експорту потрібно зберегти на необхідному рівні імпорт товарів так званого критичного асортименту. Без захисту імпорту таких товарів марно сподіватися на подолання кризової ситуації.

Проілюструємо зазначене вище на прикладі конкретного розрахунку, здійсненого за умов зміни протягом календарного року валютного коридору. Імпорт 18,7 тис. тонн гербіцидів на суму 177,3 млн. дол. США при обмінному курсі 1,8 грн. за дол. США вимагає 319,1 млн. гривень. При введенні нового курсу — 1,98 грн. за дол. США конвертація 319,1 млн. грн. з метою повернення кредиту дозволяє отримати лише 161 млн. дол. США, тобто утворюється дефіцит іноземної валюти в сумі 16,1 млн. дол. США. Щоб покрити такий дефіцит, необхідно додатково вилучити з обороту товаровиробників 31,9 млн. грн. або на 9,9% коштів більше, ніж на такі цілі необхідно було спрямувати на початку року.

Загальновідомо, що несвоєчасне обслуговування зовнішнього боргу призводить до руйнування експортно-імпортних операцій і погіршення репутації країни як торговельного партнера, що зрештою здатне загальмувати розвиток вітчизняного сільськогосподарського виробництва і призвести до значних втрат продовольства.

Тому необхідно за рахунок коштів державного бюджету створити “резервний фонд захисту імпорту стратегічних товарів” або “спеціальний резервний фонд державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності” і використовувати його кошти для компенсації втрат товаровиробників під час імпорту товару. За умови зміни валютного коридору на один процент девальвації національної валюти треба відповідно на 0,9 процента збільшувати суму такого фонду. Резервний фонд має стати своєрідним чинником сприяння стабільному розвитку зовнішньоекономічної діяльності і захисту експорту від руйнування. Зазначений фонд — це одна з форм державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності і сільськогосподарського виробництва.

Друге. В останні роки сільське господарство повною мірою відчуло негативні наслідки розвитку інфляційних процесів в економіці країни. Так, наприклад, сільськогосподарські підприємства ряду областей України мали від експорту товарів на своїх рахунках на початку поточних світових кризових шоків валютні кошти на суму 4692 тис. дол. США. При конвертації цих коштів в національну валюту ці підприємства могли розраховувати на отримання в умовах першого валютного коридору 9511 тис. грн., другого — 14090 і третього валютного коридору — 20854 тис. грн. Іншими словами, на перший погляд, збереження коштів в іноземній валюті на рахунках підприємств запобігає втратам фінансових ресурсів і сприяє захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків. Але як показав аналіз, такий механізм захисту надійно спрацьовує лише за умови, що темпи зростання оптових цін на усі або групу промислових товарів та сировину, що використовуються в сільськогосподарському виробництві, повільніші порівняно з темпами девальвації національної валюти. Якщо ж темпи приросту цін значно вищі від темпів девальвації національної валюти, як це наприклад, спостерігалось в 1998 році, то знецінюється не лише національна, але й іноземна валюта.

У такій ситуації держава поряд з іншими заходами зобов'язана забезпечити застосування механізму обміну гривні на іноземну валюту бонного типу, тобто боргове зобов'язання. Це дозволить уникнути знецінення іноземної валюти у підприємств, утриматися від надлишкового імпорту товарів, обмежити таким чином штучну інфляцію і зберегти за іноземною валютою функцію накопичення та збереження коштів. Бонно-проценти доцільно запроваджувати стосовно обмеженої стратегічно важливої номенклатури товарів.

Харчова промисловість України в 1998 р. порівняно з 1997 р. зменшила обсяги експорту товарів майже на 55%. У 1997 р. харчова промисловість експортувала продукції на суму 687 млн. дол. США, що менше ніж у 1995 р. — на 293 і 1996 р. — на 715 млн. дол. США. У 1997 р. обсяги експорту продукції харчової промисловості по відношенню до 1996 р. становили лише 48,9%. Таке скорочення відбулося переважно за рахунок зменшення обсягів експорту цукру і кондитерських виробів на 361 млн. дол. США, а також напоїв алкогольних і безалкогольних — на 333,3 млн. дол. США.

У 1998 р. обсяги імпорту продукції харчової промисловості становили 552 млн. дол. США, що більше ніж у 1995 р. на 278 млн. дол. і менше, ніж у 1996 р. на 296 млн. дол. США. Порівняно з 1997 р. у 1998 р. обсяги імпорту продуктів харчування становили 110,4%.

Для захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків необхідно здійснити ряд заходів. Це, передусім, забезпечення еквівалентного обміну валют навіть за умов зміни валютних коридорів. Запропонований підхід має переваги відносно існуючого

порядку обміну, оскільки за своїм характером наближається до механізму форвардного ринку і протидіє вилученню валютної виручки у товаровиробників у повному обсязі.

У третьому розділі — “Механізм збереження та примноження експортно-імпортного потенціалу агропромислового комплексу в період світових кризових шоків” досліджуються проблеми розвитку найважливіших товарних ринків України, залучення і збереження іноземних інвестицій у галузі АПК.

На ринку нафтопродуктів вартість партії товару обернено пропорційно залежить від розмірів цієї партії, тобто чим партія крупніша, тим товар дешевший. На ринку зернових це правило діє навпаки — крупні партії ціняться вище, ніж дрібні. Рівень цін на зазначені товари на ринках Росії (основного постачальника нафти) і України (експортера зерна) становить: 74-88 дол. США за 1 тону нафти при обсягах партії у 2,0-3,0 тис. тонн і 68-98 дол. США за 1 тону зерна при обсягах партії у 2,5-4,0 тис. тонн. Ціна 1 тонни імпортованої нафти змінюється з 88 дол. США при партії у 2,0 тис. тонн до 87 — при 2,2; 84 — при 2,4; 83 — при 2,6; 80 — при 2,8 і 74 дол. США за тону нафти при партії у 3,0 тис. тонн. Ціна 1 тонни експортованого зерна змінюється з 68 дол. США при партії у 2,5 тис. тонн до 75 — при 2,8; 81 — при 3,0; 88 — при 3,3; 94 — при 3,6 і 98 дол. США за тону зерна при партії у 4,0 тис. тонн. Це дозволяє зробити висновок щодо доцільності здійснення імпорту нафти в Україну і експорту вітчизняного зерна оптимальними партіями.

Визначення оптимальних обсягів партій при імпорті та експорті товарів є досить актуальним. Стосовно нафти і зерна оптимальним є обсяг партії, що знаходиться в межах від 2,6 до 3,0 тис. т. Такі межі визначаються для товарів під час розгортання світових кризових шоків на конкретний момент часу і мають задовольняти і експортерів, і імпортерів. Подібний підхід дає можливість захистити інтереси товаровиробників, як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках і ефективно протидіяти світовим кризовим шокам. Визначені межі обсягів партій експорту та імпорту товарів повинні постійно контролюватися і при потребі змінюватись.

Щоб послабити тиск на гривню та протидіяти світовому кризовому шоку, доцільно імпортувати дизпаливо в Україну з Росії переважно в літній період і, навпаки, в можливих обсягах обмежити такі операції в зимовий період, оскільки це протидіятиме необгрунтованому зростанню цін на даний вид ресурсу на внутрішньому ринку України. Крім того, необхідно також зважити на існування вельми суттєвих розбіжностей (до 30%) у цінах на дизпаливо у різних компаній незалежно від пори року. Тому з метою стабілізації зовнішньоекономічної діяльності необхідно здійснювати її з урахуванням зазначеної кон'юнктури цін на дизпаливо.

Між обсягами іноземного інвестування і макроекономічними показниками існує статистична залежність. Щоб запобігти деінвестуванню в Україні і її АПК необхідно в першу чергу забезпечити зростання, чи принаймні стабільність обсягів внутрішнього валового продукту, експорту й імпорту товарів. У випадку скорочення обсягів таких показників підвищується ризик втрати іноземних інвестицій. Протидіють деінвестуванню також стабільність курсу національної валюти, своєчасна виплата дивідендів по інвестиціях, додатне зовнішньоторговельне сальдо та інші аналогічні показники. Розрахунки свідчать, що на 1% приросту прямих іноземних інвестицій має припадати не менше 0,37% приросту експорту товарів; 0,42% — імпорту товарів і 0,35% приросту внутрішнього валового продукту. Водночас, необхідно, щоб на 1% приросту експорту й імпорту товарів припадало по 2,6% приросту прямих іноземних інвестицій, а на 1% приросту внутрішнього валового продукту — 2,8% приросту прямих іноземних інвестицій.

ВИСНОВКИ

1. Україна як суверенна держава, в тому числі і такий сектор її економіки як АПК, вперше в своїй практиці в 1998-2000 рр. поряд з глибокою внутрішньою економічною кризою, додатково зазнали негативного впливу так званого світового кризового шоку. Глобалізація економіки не лише сприяє розвитку зовнішньоекономічної діяльності, але і розширює можливості фінансових спекулянтів стосовно штучного створення світових кризових шоків. Зволікання із застосуванням заходів, що попереджають світові кризові шоки, як правило, дуже дорого обходиться країнам. В дисертації викладені напрями вдосконалення механізму захисту від світових кризових шоків сфери зовнішньоекономічної діяльності як у цілому, так і окремих її підрозділів у сільському господарстві і харчовій промисловості.

2. Захист зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків потребує збереження на необхідному рівні імпорту товарів так званого критичного асортименту: пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, засобів захисту рослин. У зв'язку із цим необхідно в першу чергу за рахунок коштів державного бюджету створити “резервний фонд захисту імпорту стратегічних товарів”. Механізм формування фонду має забезпечувати захист коштів від знецінення внаслідок можливої девальвації національної валюти. На один процент девальвації національної валюти треба відповідно на 0,9% збільшувати суму резервного фонду, створення якого стане однією з форм державної підтримки зовнішньоекономічної діяльності і агропромислового виробництва в цілому.

3. Під впливом інфляції і девальвації національної валюти відбувається перерозподіл коштів вітчизняних товаровиробників на користь іноземних партнерів. Знецінюється не лише національна, але й іноземна валюта, що надходить від здійснення вітчизняними товаровиробниками зовнішньоекономічної діяльності. Тому держава поряд з іншими заходами повинна забезпечити застосування механізму обміну гривні на іноземну валюту бонного типу, тобто боргові зобов'язання. Підприємство, конвертуючи іноземну валюту в умовах зміни протягом року встановлених урядом валютних коридорів, повинно мати право на наступну доконвертацію своєї валюти. За такої умови підприємства не відчуватимуть потреби в створенні і збереженні надмірних товарних запасів, а отже не буде зростання обсягів пропозиції іноземної валюти на внутрішньому ринку, що сприятиме ревальвації національної валюти.

4. Згідно з “Порядком здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку” підприємства зобов'язані продавати 50% власних надходжень в іноземній валюті на міжбанківському валютному ринку. За умови нестабільності обмінного курсу в процесі обміну доларів США на гривні і гривень на долари США у експортерів фактично вилучається при I коридорі — 70% валюти, при II — 78,6 і III коридорі — 87,5%, що, очевидно, не сприяє захисту експортерів від світових кризових шоків. Тому пропонується обмежити обов'язковий продаж валютних надходжень для I коридору — на 30%, другого — на 21,4 і для третього коридору — на 12,4%.

5. Вимагає удосконалення методика вибору видів іноземної валюти під час здійснення зовнішніх запозичень. Доцільно здійснювати такі запозичення в першу чергу в такій валюті, як німецька марка або ЕКЮ (євро), що сприятиме стабілізації національної грошової одиниці, а відтак — і більш ефективному захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків.

6. Зважаючи на існування певних закономірностей здійснення зовнішньоторговельних операцій, а саме — прямо і оберненопропорційної залежності ціни товару від обсягів партій відповідно зерна і нафтопродуктів, пропонується формувати експортні партії зерна і імпортні партії нафтопродуктів в обсягах від 2 до 3 тис. т, оскільки останнє є оптимальним з точки зору ціноутворення.

7. Механізм захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків передбачає уточнення строків імпорту нафтопродуктів. Необхідно сприяти імпорту нафтопродуктів в Україну з Росії переважно в літній період і, навпаки, у виправданих обсягах обмежити такі операції в зимовий період, що дозволить на 10-20% здешевити імпорт і знизити ціни на внутрішньому ринку України.

8. Імпорт техніки доцільно здійснювати з урахуванням тенденцій, що існують у ціноутворенні провідних країн-експортерів техніки. Визначення країн-імпортерів за критерієм оптимальної ціни на технічні засоби сприятиме удосконаленню захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків.

9. Щоб не допустити деінвестування в період світового кризового шоку необхідно забезпечити зростання, а в гіршому випадку — стабільність обсягів ВВП, експорту й імпорту товарів.

Список робіт, опублікованих по темі дисертації:

а) основні публікації за темою дисертації, опублікованих в наукових фахових виданнях

1̇ Савчук Ю.С., Степенко В.І. Механізм протидії інфляції при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності // Агроінком. — 1998. — №9-10. — с. 28, 0,2 д.а. (із загального обсягу 0,2 д.а., в т.ч. 0,1 д.а. автора). Автором досліджено питання управління інфляцією під кутом зору запобігання руйнуванню експортного потенціалу.

2̇ Савчук Ю.С. Імпорт нафтопродуктів і його регулювання стосовно потреб аграрної сфери // Агроінком, 1999. — №3-4-5. — С.73-75, 0,26 д.а.

3̇ Савчук Ю.С. Функціонування ринку імпортової техніки в сучасних умовах // Вісник аграрної науки, 1999. — №2. — С.82, 0,20 д.а.

4̇ Савчук Ю.С. Збереження та залучення іноземних інвестицій в умовах світових кризових шоків // Вісник аграрної науки, 1999. — №3. — С.77-78, 0,20 д.а.

5̇ Савчук Ю.С. Управління зовнішньоекономічною діяльністю сільського господарства при нестабільному економічному середовищі // Науковий вісник Національного аграрного університету / Редкол.: Д.О.Мельничук (відп. ред.) та ін. — К.: Вип. 14. — 1999. — С. 373-378, 0,35 д.а.

6̇ Савчук Ю.С. Зовнішньоекономічна діяльність агропромислового виробництва: стабілізація та розвиток // Наукові праці Українського державного університету харчових технологій, 1999. — №5. — С. 101-103, 0,21 д.а.

б) додаткові публікації за темою дисертації

7̇ Береза І.В., Губенко В.І., Арбузова Т.В., Савчук Ю.С., Паска І.М. Удосконалення механізму економічної безпеки зовнішньоекономічної діяльності АПК (методичні рекомендації) — Біла Церква, БДАУ, 1998. — 50 с. (із загального обсягу 2,5 д.а., в т.ч. 0,5 д.а. автора). Автором обґрунтована методика захисту зовнішньоекономічної діяльності від кризи, що формується під впливом світових чинників останніх років і негативно впливає на розвиток внутрішнього ринку АПК.

8̇ Губенко В.І., Арбузова Т.В., Степенко В.І., Савчук Ю.С., Паска І.М. Удосконалення механізму стабілізації зовнішньоекономічної діяльності АПК (методичні рекомендації) — Біла Церква, БДАУ, 1999. — 45 с. (із загального обсягу 3,2 д.а., в т.ч. 0,6 д.а. автора). Автором обґрунтована сутність та принципи подолання кризи в зовнішньоекономічній діяльності і розкрито зміст та напрями удосконалення механізму щодо уникнення збитків при експорті та імпорті товарів.

§ Савчук Ю.С. Проблеми захисту зовнішньоекономічної діяльності від світових кризових шоків // Експрес-новини: наука, техніка, виробництво, 1999. — № 1-2. — С.20-21, 0,1 д.а.

АНОТАЦІЯ

Савчук В.С. Зовнішньоекономічна діяльність агропромислового комплексу та механізм її захисту від світових кризових шоків. Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.07.02. — Економіка сільського господарства і АПК — Інститут економіки НАН України, м.Київ - 2000.

Дисертація присвячена проблемі захисту зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу від світових кризових шоків у контексті сучасної ситуації на внутрішньому і зовнішньому ринках. Вирішуються теоретичні і практичні питання щодо реформування зовнішньоекономічної діяльності в плані її захисту від негативного впливу світових кризових шоків, запобігання руйнування експортного й імпортного потенціалу агропромислового комплексу, обмеження негативного впливу світових кризових шоків на ринок імпорту нафтопродуктів і техніки, а також збереження та залучення іноземних інвестицій. Одержані результати можуть бути використані для подальшої розробки заходів, спрямованих на розвиток зовнішньоекономічної діяльності України.

Ключові слова: світовий кризовий шок, зовнішньоекономічна діяльність, складові механізму захисту експортного й імпортного потенціалу від руйнування.

ABSTRACT

Savchuk Y.S. Foreign trade activities of an agro-industrial complex and mechanism of its protection from global crisis shocks. Manuscript.

Thesis for a candidate degree in economics science by speciality 08.07.02 A Rural Economics and Agro-Industrial Complex — The Institute of Economics NAS of Ukrainian, Kyiv, 2000.

Thesis is devoted to a problem of protection of foreign economic activities of an agro-industrial complex from the point of view of a modern situation in the international and domestic markets. The thesis explores the theoretical and practical questions concerning reforming foreign economic activities to protect its from negative effect of global crisis shocks, prevention of destruction of export and import potential of an agro-industrial complex, restriction of negative effect of global crisis shocks on the market of importing oil products and engineering, and keeping and attraction of the foreign investments. The gained knowledge can be used for the further development of measures concerning revival of foreign economic activities of Ukraine.

Key words: a global crisis shock, foreign economic activities, components of the mechanism of protection of export and import potential from destruction.

АННОТАЦІЯ

Савчук Ю.С. Внешнеэкономическая деятельность агропромышленного комплекса и механизм ее защиты от мировых кризисных шоков. Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.07.02. Экономика сельского хозяйства и АПК — Институт экономики НАН Украины, Киев, 2000.

Диссертация посвящена проблеме защиты внешнеэкономической деятельности агропромышленного комплекса от мировых кризисных шоков в контексте современной ситуации на внутреннем и внешнем рынках.

В работе отмечается, что Украина как независимое государство и такой ее сектор экономики как АПК впервые в своей практике в 1998-2000 гг. параллельно с уже имеющим место кризисом отечественной экономики столкнулись с отрицательным воздействием так называемых мировых кризисных шоков, которые способны молниеносно перемещаться от одного государства к другому, практически за несколько часов разрушая их экономики.

Отказ от мероприятий, упреждающих развитие мировых кризисных шоков, как правило, очень дорого обходится государствам. Однако в Украине методологические и методические проблемы, касающиеся создания действенного механизма защиты внешнеэкономической деятельности АПК от влияния мировых кризисных шоков, изучены недостаточно. Отсутствие такого механизма обуславливает существенное сокращение объемов внешнеторгового оборота комплекса, снижает эффективность экспортных операций.

Начальным этапом формирования механизма защиты внешнеэкономической деятельности от мировых кризисных шоков является обоснование содержания таких понятий как “шок”, “кризис”, “защита”, “функция”, “механизм”, “принцип”. Шок — это толчок, удар, последствия которого развиваются очень быстро и способны почти молниеносно разрушить функционирование той или иной экономической системы. Шок — это определенное состояние экономической системы, возникающее под влиянием ряда факторов-раздражителей, обуславливающих глубокую дестабилизацию всех протекающих в данной системе процессов.

При создании механизма защиты внешнеэкономической деятельности от мировых кризисных шоков целесообразно использовать опыт западно-европейских стран по восстановлению их экономик после окончания второй мировой войны. В первую очередь это касается так называемого “Плана Маршалла”. В этой связи в работе обосновывается необходимость упрощения процедуры обмена товарами для расширения межгосударственной торговли, а также ликвидации таможенных ограничений, не способствующих развитию внешнеэкономической деятельности Украины и ее АПК.

В работе обосновано, что для активизации экспорта необходимо сохранить на необходимом уровне импорт таких товаров как нефтепродукты, минеральные удобрения, средства защиты растений. В целях защиты внешнеэкономической деятельности от мировых кризисных шоков рекомендуется за счет средств государственного бюджета создать резервный фонд защиты импорта стратегических товаров. Установлено, что на каждый процент девальвации национальной валюты необходимо соответственно на 0,9 процента увеличивать сумму указанного резервного фонда, представляющего собой одну из форм государственной поддержки внешнеэкономической деятельности АПК.

Доказано, что при конвертации иностранной валюты в национальную в условиях существования разных валютных коридоров имеют место дополнительные потери валюты экспортерами в пределах 20-37,5%. В связи с этим предложен порядок осуществления обменных операций, устраняющих такие потери.

Предложен также новый подход, позволяющий повысить эффективность функционирования рынков нефтепродуктов, импортной техники и зарубежных инвестиций.

Ключевые слова: мировой кризисный шок, внешнеэкономическая деятельность, составляющие механизма защиты экспортного и импортного потенциала от разрушения.

Підписано до друку 1.08.2000

Формат 60x84/16. Офс.пап.

Офс.друк.

Умов.-друк. арк. 1,2 Обл.вид.1,1. Зам. 389. Тираж 135 прим.

Ціна договірна

Поліграфічна дільниця Інституту економіки НАН України.

252011, Київ-11, вул.Панаса Мирного, 26.

